

АБЕНОВА К.А.,^{*1}

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

САПИРОВА М.М.,²

докторант.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық, психологиялық сипаттамасының әсері қарастырылады. Жұмыста тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері қарастырылады, қиын жағдайдағы отбасылардың әлеуметтік-демографиялық портретін анықтап, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың орын алу ықтималдына ықпал ететін факторларды анықтайтын регрессиялық модель құрылды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық – сауалнамаға қатысушылардың гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейімділігі мен қоғамдағы осы мәселеге төзімділігіне байланысты екендігі эмпирикалық расталды.

Тірек сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасылар, әлеуметтік-демографиялық сипаттама, психологиялық сипаттама, гендерлік қатынастар.

Кіріспе

Мақалада әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттыратын қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық және психологиялық сипаттамалары қарастырылады. Бұл құбылыстың қазақстандық отбасыларда таралуы бүгінгі күні біршама жоғары, отбасылы әйелдердің жартысына жуығы әртүрлі зорлық-зомбылық мәселелеріне тап болып отыр.

Бұл жағымсыз құбылыстың пайда болу себептері қазіргі әлеуметтанулық, құқықтық және психологиялық теориялар аясында сипатталған. Тұрмыстық зорлық-зомбылық теориясының жеке бағыты оның пайда болу себептерін зерттеу болып табылады. Осыған байланысты Батыс дәстүрінде бұл құбылысты түсіндіруге арналған бірнеше: тарихи көзқарас немесе зорлық-зомбылық өткеннің жәдігері ретінде – дәстүрмен, кейде заңмен бекітілген әйелді жазалау және тәртіпке келтіру құқығы (негізгі ізбасарлары Гондольф және Фишер); виктимологиялық тәсіл – жәбірленушінің мінез-құлқы мен зорлаушының әрекеттері арасындағы байланысты түсіндіру (Шнайдер); әлеуметтік оқыту теориясы – зорлаушы ер адамның жеке басын қалыптастырудағы араластына ортаның рөлі (Кауфман); интерактивтік теория – билік қатынастары мен зорлық-зомбылық мәселесі қарым-қатынас тәсілі ретінде (Киммель); құрылымдық теория – патриархат психологиясының қоғамдағы зорлық-зомбылыққа төзімді көзқарастың дамуына әсері (Шеллер); ситуациялық тәсіл – бұл отбасындағы билікті бөлудегі жағдайлардың рөлі сияқты бірнеше негізгі тәсілдер бар.

Қазақстанның әлеуметтік сала ғылымында бұл мәселе аз зерттелген, сондықтан отандық ғалымдар батыстық терминологияны, осы мәселені зерттеудің жіктелуі мен әдістерін талдауға

шетелдік тәжірибеге сүйенеді. Біз қарастырайын деп отырған зерттеу қоғам мен отбасындағы еркек үстемдігінің салдары мен көрінісі ретінде қарастыратын құрылымдық теория шеңберінде құрылды.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың анықтамасы және түрлері.

Сонымен, зорлық-зомбылық дегеніміз не? Міне, бір анықтама: бұл адамның саналы мінез-құлқы, оның мақсаты – өзіне жақын адамдарға билік пен бақылауға қол жеткізу.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық объектісі бойынша, оның пайда болу нәтижелері және қолдану себептері бойынша жіктелуі мүмкін.

Зорлық-зомбылық объектісіне байланысты: жұбайына, балаларына және отбасының қарт мүшелеріне қатысты зорлық-зомбылық болып бөлінеді. Біздің зерттеуімізде отбасыға қатысты зорлық-зомбылықты қарастырамыз.

Жалпы зорлық-зомбылық психологиялық, физикалық, экономикалық немесе жыныстық болып бөлінеді. Психологиялық зорлық-зомбылық деп ауызша және психикалық құралдарды қолданатын зорлық-зомбылық, әйелдің қадір-қасиетін төмендету, қорлау, өзін-өзі құрметтеуді жоғалтуға әкелетін менсінбеу, сөгіс, ұрысу, оның ішінде балағат сөздер, дөрекілік, қорқыту түсініледі. Экономикалық зорлық-зомбылық – ресурстарды айыру, жұмыс істеуге тыйым салу, қаржылық бақылау және тәуелділік, тек өтініш бойынша ақша беру арқылы жүзеге асырылады, сонымен қатар ақшаны шектеу немесе одан бас тарту, сонымен қатар жұмсалған қаражат туралы есептердің міндетті рәсімдері, мүлікті әділетсіз бөлу және ақша алып қою болып табылады. Физикалық зорлық-зомбылық – бұл күш қолдану, атап айтқанда: ұрып-соғу, азаптау, азаптау және т.б. жыныстық зорлық-зомбылық – бұл күш қолдану және әртүрлі мәжбүрлеу арқылы өзара келісімсіз жыныстық қатынас. Көбінесе, егер тұрмыстық зорлық-зомбылық фактісі анықталса, ол жоғарыда көрсетілген барлық нысандарда көрінетінін атап өтеміз. Біздің зерттеуімізде физикалық және жыныстық зорлық-зомбылық бөлек қарастырылады, ал экономикалық және психологиялық – біріктіре қарастырамыз: жұбайының қаржылық ресурстарынан айырылуы, жұмысқа тыйым салудың барлық түрлері мен шектеулері де психологиялық зорлық-зомбылық санатына жатады.

Отбасылардағы зорлық-зомбылық ақшалай түрде өлшенеді. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың экономикалық шығындары үлкен, өйткені олар тек отбасы мүшелеріне тікелей шығындарды (емдеу шығындары, еңбек өнімділігінің төмендеуі және т.б.) ғана емес, сонымен бірге өз кезегінде қоғамға тікелей экстраполяцияланады, тиісті институттарды ұстауға жұмсалатын қоғамдық шығындар айтарлықтай мөлшерге жетеді. Мәселен, мысалы, Жаңа Зеландияда жүргізілген зерттеулерге сәйкес, елдегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан келтірілген залал бір жылда 1,187-ден 5,302 млрд долларға дейін болса, таңдалған зорлық-зомбылықтың таралу деңгейіне байланысты АҚШ үшін тиісті шығындар бір жылда 67 млрд долларды құрады. Тұрмыстық және қоғамдық материалдық шығындардан басқа, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың экономикалық салдарын есептеу әдістемесіне мүмкін шығындар, моральдық зиянды бағалау және т.б. кіруі мүмкін.

Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтан болатын экономикалық шығындарды кешенді бағалау жүргізілген жоқ. Дегенмен, олар өте жоғары болуы керек, өйткені соңғы жылдары Қазақстанда балалар мен әйелдер арасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының абсолютті саны бойынша жоғары.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы Алматы қаласы Әуезов ауданындағы және Жамбыл облысы Қордай ауданындағы ішкі істер департаментінің әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу мен әйелдер кеңесі жүргізген зерттеу деректері негізінде орындалды. Зерттеудің мақсатты тобы ресми немесе азаматтық некеде тұрған 18–54 жас аралығындағы Алматы қаласының және Жамбыл облысы Қордай ауданының ауылдық тұрғындары болды. Зерттеу әдісі – тарату сауалнамасы арқылы сандық зерттеу. Іріктеудің өзара байланысты негізгі параметрлері: тұрғылықты жері, жынысы, жасы, білімі, балалар саны бойынша әзірленді. Қосымша параметрлер қатарында: жұмыспен қамту саласы, ұлты туралы ақпараттар берілді. Барлығы 200 адам (оның ішінде 145 әйел және 55 ер адам) сауалнамаға қатысты. Зерттеудің далалық кезеңі үш айға созылды:

Зерттеудің ерекшеліктеріне байланысты (ерлер мен әйелдер бойынша жеке сауалнамалардың болуы) талдау жүргізу кезінде әйелдер мен күйеулердің сауалнамалық деректері жеке қаралады, бұл ретте әрбір респондент жеке отбасын білдіреді деген болжам жасалады.

Негізгі ережелер

Осы зерттеу жұмысының аясында отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, оның әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, ерлі-зайыптылардың әлеуметтік жағдайы мен психологиялық ерекшеліктері арасында тәуелділік бар-жоғын анықтау қажет. Қойылған міндеттерді орындау үшін бірінші кезекте зерттеуге енгізілген отбасылардың жалпы жиынтығын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралу дәрежесі бойынша кластерлерге бөлу арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылық тұрғысынан тәуекелді отбасылардың үлесін анықтау қажет. Кластерлерге енгізілген ерлі-зайыптылар мен отбасылардың сипаттамаларына сүйене отырып, дисфункционалды отбасының портретін анықтауға болады. Нәтижелер отбасындағы жалпы зорлық-зомбылықтың да, оның жекелеген түрлерінің де (психологиялық, физикалық, жыныстық) таралу ауқымын бағалауға мүмкіндік береді, сонымен қатар олар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әсер ететін факторларды анықтау кезінде алдын-ала қарастырылады.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығына әсер ететін қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық және психологиялық сипаттамаларына қатысты дәлірек тұжырымдар алу үшін біз 10 регрессиялық модельдерін құрамыз. Түсіндірме айнымалылар ретінде тәуекелді отбасының әлеуметтік-демографиялық портретінің сипаттамалары, оның ішінде кластерлік талдау негізінде алынған сипаттамалар пайдаланылады.

Нәтижелер мен талқылау

Зорлық-зомбылық құрбанының әлеуметтік-демографиялық портреті.

Алдын ала талдау процедураларынан кейін әйелдерден алынған сауалнаманың нәтижелерін ғана қарастыру туралы шешім қабылданды. Сауалнамадан алынған мәліметтер зерттеудің осы кезеңінде қанағаттанарлықсыз болып шығады. Ерлер сауалнамалары бойынша отбасыларды салыстырмалы түрде берекелі және тәуекелді топтарға бөлу нәтиже бермейді, бұл келесі құбылыстармен байланысты болуы мүмкін: ерлер сауалнамаларында зорлық-зомбылыққа байланысты көптеген мәселелер жоқ; және осы сауалнамаларға сүйене отырып, тәуекелді отбасылардың саны әйелдерге қарағанда айтарлықтай төмен екендігін байқауға болады. Дегенмен, ықтималдық модельдерін құру кезінде күйеулердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бөлек ескеріледі.

Жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылық.

Ең алдымен, кластерлік талдаудың көмегімен біз салыстырмалы түрде берекелі және тәуекелді отбасыларды олардың жалпы түрінде (физикалық, психологиялық және жыныстық) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуы тұрғысынан анықтаймыз.

Кластер түзетін айнымалылар ретінде біз сауалнама сұрақтарына келесі жауаптарды қолданамыз:

1) психологиялық және мүмкін жыныстық зорлық-зомбылықты көрсететін айнымалы. «Сізге өзіңізді бір нәрседен қаншалықты жиі бас тартуға немесе күйеуіңіз талап еткендіктен немесе соның қалауы болғандықтан қаламайтын нәрсені істеуге тура келетін сәттер бола ма?»;

2) психологиялық зорлық-зомбылықты көрсететін айнымалы. «Сізде күйеуіңіз сізді қорлайды, төмендетеді немесе сізді «орныңызға қоюға» тырысады деген сезім бар ма?»;

3) зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін көрсететін айнымалы, жалпы алғанда, әйелдің отбасында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуын анықтауы. «Сіздің ойыңызша, күйеуіңіздің сізге деген көзқарасын зорлық-зомбылық деп атауға бола ма?»;

4) күйеуінің физикалық зорлық-зомбылығын көрсететін айнымалы. Бұл айнымалыны құру үшін сауалнаманың: «Сіздің қазіргі күйеуіңіз сізді ұруға тырысқан жағдай болды ма?», «Бір рет ұрған немесе ұруға ұмтылған, бірақ ұрмаған» кезі болды ма? «Сирек – тек бір немесе бірнеше рет ұрған», «Үнемі – жылына бірнеше реттен, аптасына бірнеше рет жиілікпен ұрып-соғу» кездесіп отырды, «Жауап бергісі келмейді – жауап берудің қиындығы немесе жауап бергісі келмеуі» жауап модификациясы қолданылады.

Кластерлік талдау жүргізуге респонденттердің жалпы санының 14% қатысқан жоқ, өйткені оларда кластер түзуші айнымалылар ретінде пайдаланылатын сауалнаманың бір немесе бірнеше сұрақтарына жауаптар болған жоқ. Сайып келгенде, жалпы популяция екі кластерге бөлінеді: берекелі (отбасылық зорлық-зомбылық іс жүзінде жоқ) және тәуекелді отбасылар (отбасылық зорлық-зомбылық жиі кездеседі). Отбасындағы зорлық-зомбылықты өлшеуге мүмкіндік беретін кластер түзетін айнымалылардың мәндерін кластерлер бойынша егжей-тегжейлі бөлу 1-кестеде келтірілген.

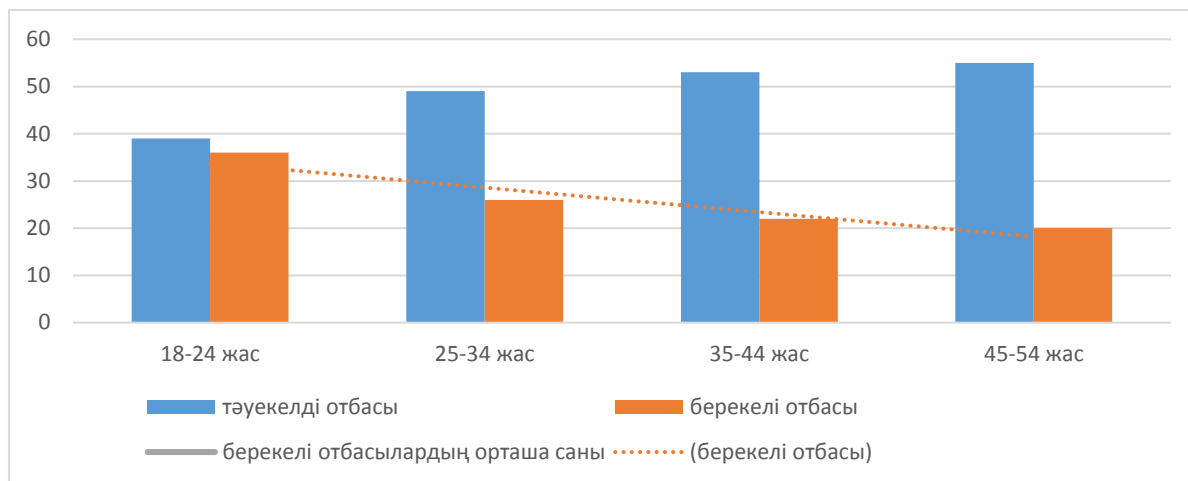
Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы бойынша отбасын бөлудің абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштері кестеде келтірілген. Кестеден респондент әйелдердің көпшілігі (55%-дан астамы) отбасылық зорлық-зомбылыққа тап болғанын көруге болады.

Кесте 1 – Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, жалпы түрде

	Абсолютті сандар	Пайыздық қатынас
Тәуекелді отбасылар (№ 1)	110	55,7
Берекелі отбасылар (№ 2)	90	44,3
Ескертпе: Авторлармен [10] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Бірінші кластерге, ең алдымен, жұбайының физикалық зорлық-зомбылығынан зардап шегетін, сондай-ақ жұбайының өзіне деген көзқарасын зорлық-зомбылық ретінде анықтаған әйелдер кіреді. Кластерлік тиістілікке негізделген сауалнама сұрақтарына жауаптардың неғұрлым егжей-тегжейлі таралуы кестеде келтірілген.

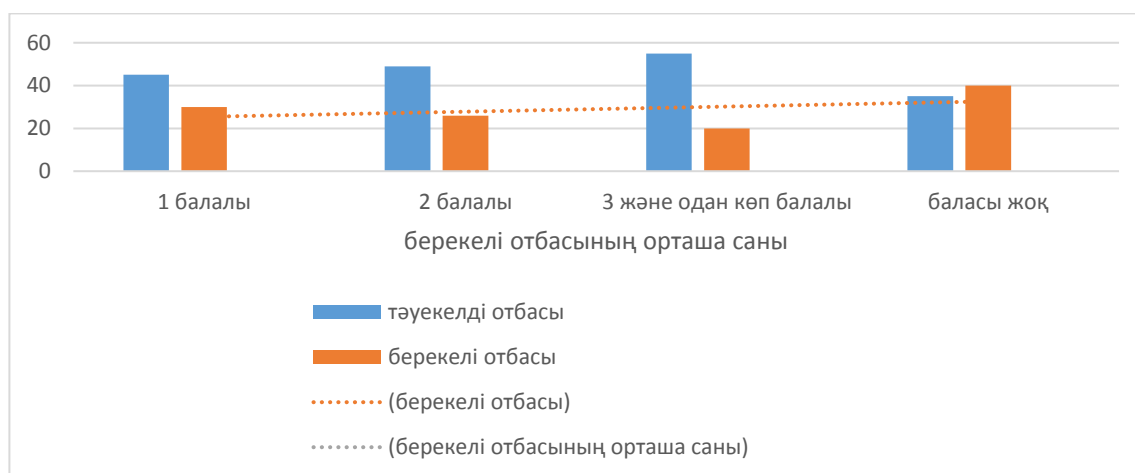
Жас ерекшелігі. Жас ұлғайған сайын отбасындағы әл-ауқат төмендейді деген қорытынды жасауға болады: ерте жаста отбасылық зорлық-зомбылық аз кездеседі (берекелі отбасылардың салыстырмалы саны орташа үлгіден жоғары), бірақ жас ұлғайған сайын зорлық-зомбылық отбасыларда көбірек таралады. Неке ұзақтығының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әсері туралы да осындай тұжырымдар жасауға болады. Ерлі-зайыптылар арасындағы жас айырмашылығы 10 жастан асқан жағдайларды қоспағанда, жас айырмашылығы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына айтарлықтай әсер етпейді.

Сурет 1 – Респонденттердің жасына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Отбасы құрамы. Балалардың саны біреуден көп болатын отбасылар тәуекелді кластерге түседі және орташа алғанда жиі кездеседі екен. Мүмкін, бұл құбылыс баласыз отбасылардың некеде салыстырмалы түрде қысқа өмір сүруіне байланысты болуы мүмкін, сондықтан зорлық-зомбылықтың балалар санымен корреляциясы көбінесе зорлық-зомбылықтың жасына байланысты факторлармен түсіндіріледі.

Сурет 2 – Балалардың санына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Тұтастай алғанда, отбасылар кластерлер бойынша біркелкі бөлінеді, олармен бірге басқа туыстарының үй шаруашылығында тұруына қарамастан, орташа мәндерден ерекше ауытқуларсыз, әйелінің туыстарының үй шаруашылығында тұру жағдайларын қоспағанда (бұл жағдайда берекелі отбасылардың үлесі 44%-ға дейін артады).

Білімі. Ерлі-зайыптылардың біліміндегі алшақтық отбасылық әл-ауқаттың төмендеуіне әкеледі: егер ерлі-зайыптылардың білім деңгейі шамамен тең болса, берекелі отбасылардың пайызы үлгі бойынша орташадан жоғары болса, шамамен 41% құрайды (білім беру алшақтығы болған жағдайда, кластерлер бойынша бөлу үлгі бойынша орташа мәнге тең). Отбасылық зорлық-зомбылыққа ең бейім бастауыш білімі бар әйелдер – 77,5% тәуекелді кластерге түседі, ең аз дәрежеде жоғары білімі бар әйелдер 52,9% түседі.

Табыс. Табысы жоғары отбасылар ең көп берекелі кластерге түседі, әл-ауқаты мен табысы төмен отбасылар тәуекелді отбасыларда байқалады. Мүмкін, кедейлік отбасындағы психологиялық шиеленіс деңгейін жоғарылатады, бұл тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әкеледі. Алайда, зерттеуде тағы бір үрдіс көрінеді, егер халықтың ең жоғары табыс тобын алып тастаса, онда орташа табысы бар отбасылар ең табысты болады.

Осылайша, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдің портреті ең жалпы түрде келесідей: білім деңгейінің төмендігі (күйеуімен білім деңгейінде алшақтық бар), күйеуімен жас айырмашылығы аз, отбасылық табысы төмен немесе салыстырмалы түрде жоғары (бірақ ең жоғары емес), ұзақ неке, екі немесе одан да көп баланың болуы. Бұл сипаттамалар алдынала болып табылады, нақтылау мақалада егжей-тегжейлі кластерлерді құру кезінде және анықталған сипаттамаларды ықтималдық модельдеріне түсіндірме айнымалылар ретінде қосу кезінде пайда болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықты түрлер бойынша бөлу.

Респондент әйелдердің жауаптарына сүйене отырып, отбасында зорлық-зомбылықтың бірнеше түрлерінің таралуын қарастырамыз (біздің жағдайда жыныстық, физикалық және психологиялық).

Отбасында жыныстық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) «Егер сіздің күйеуіңіз жақын қарым-қатынасты қаласа, жыныстық қатынасқа түскіңіз келсе және сіз онша көңіл-күйіңіз болмаса, онда не жиі болады?» – «Егер күйеуі жыныстық қатынасты қаласа, онда ол оны міндетті түрде алады»;

2) келесі сұрақтарға оң жауаптар:

♦ «Сіз оны қаламаған кезде онымен жыныстық қатынасқа түсуге тура келді, өйткені әйтпесе ол сізге жанжал шығарып, сізбен сөйлесуді тоқтатып, сізге ақша бермеуі мүмкін және т.б.»;

♦ «Сіздің қазіргі күйеуіңіз күшпен немесе қоқан-лоққылармен сіз оны қаламаған кезде онымен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүр етті және оған бұл туралы айтты»;

3) әйелі күйеуімен жыныстық қатынасқа түскен кезде (бір немесе қайталанатын) жағдайдың болуы, ол оны ұрғаннан кейін;

4) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне жыныстық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

Отбасында физикалық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі жиі немесе анда-санда айналасындағыларға «жарылып» кетсе, әйелі ыстық қолының астына түседі;

2) күйеуінің әйеліне қатты ауырсыну жағдайлары (тіпті бір реттік жағдайлар);

3) бірге өмір сүрген кезде күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы;

4) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне физикалық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

Отбасында психологиялық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі әйелінен шығындарының көп бөлігі немесе барлығы туралы есеп талап етсе;

2) отбасында жиі немесе мезгіл-мезгіл үлкен жанжалдардың болуы;

3) әйелі жиі немесе мезгіл-мезгіл күйеуі қалағандықтан немесе күйеуінің мәжбүрлеуімен бірдеңе жасағандықтан, өзінен бас тартуға мәжбүр болған жағдайлар;

4) әйелінің жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда) күйеуінің қорлауы;

5) күйеуінің әйелін қорлау мақсатында балағат сөздерді жиі немесе мезгіл-мезгіл қолдануы;

6) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне психологиялық немесе экономикалық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

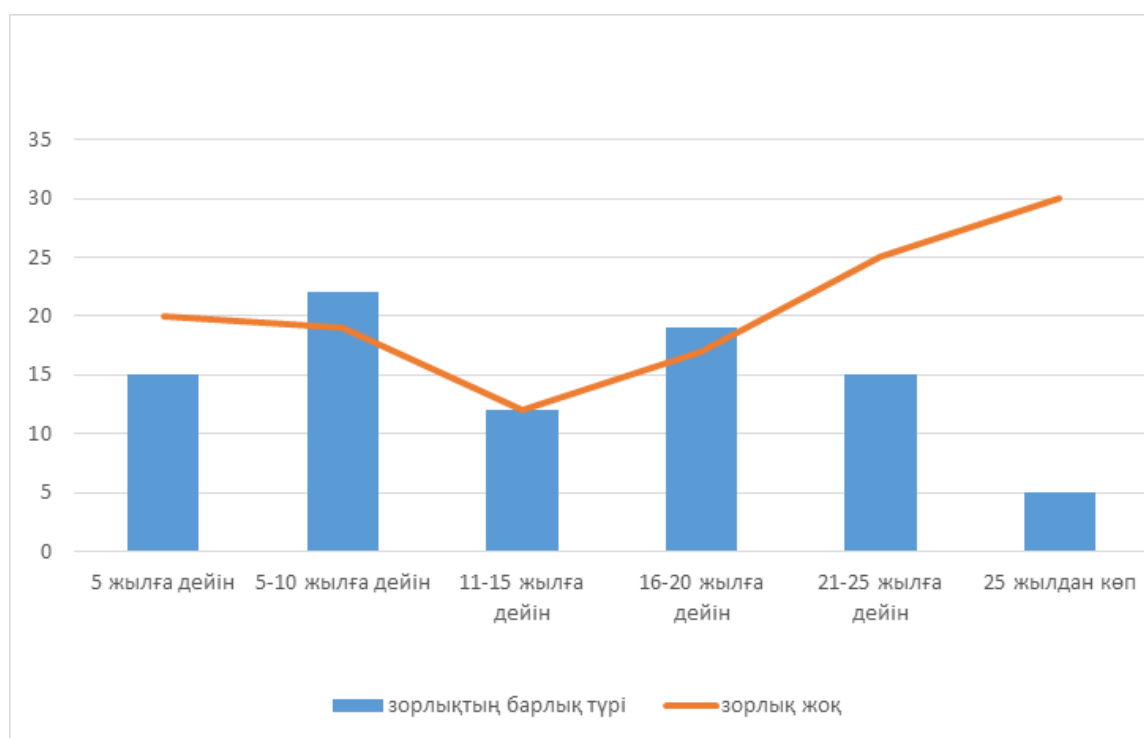
Бұл жолы барлық респонденттердің жауабы айнымалы кластерлік талдауға енгізілген. Сайып келгенде, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы жеті кластерге бөлініп көрсетілген (2-кесте). Егжей-тегжейлі қарастырған кезде, тұрмыстық зорлық-зомбылық көрмеген ауқатты отбасылардың салыстырмалы саны бүкіл үлгінің 1/3 бөлігіне дейін азаяды.

Әрбір жетінші әйелдің бір уақытта тұрмыстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне ұшырайтындығы назар аударады. Респонденттердің жартысынан көбі (54,83 %) психологиялық зорлық-зомбылыққа ұшырайды, төрттен бір бөлігі (24,07%) жыныстық, шамамен 40% физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырайды екен.

Кесте 2 – Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы (тереңірек бөлу)

	Абсолютті сандар	Пайыздық қатынас
Зорлық-зомбылықтың барлық түрлері (бір уақытта)	110	13,85
Жыныстық және ішінара физикалық зорлық-зомбылық	63	5,86
Психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық	120	15,89
Физикалық зорлық-зомбылық	61	5,67
Зорлық-зомбылық жоқ	110	33,64
Психологиялық зорлық-зомбылық	130	20,72
Жыныстық және психологиялық зорлық-зомбылық	47	4,37
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

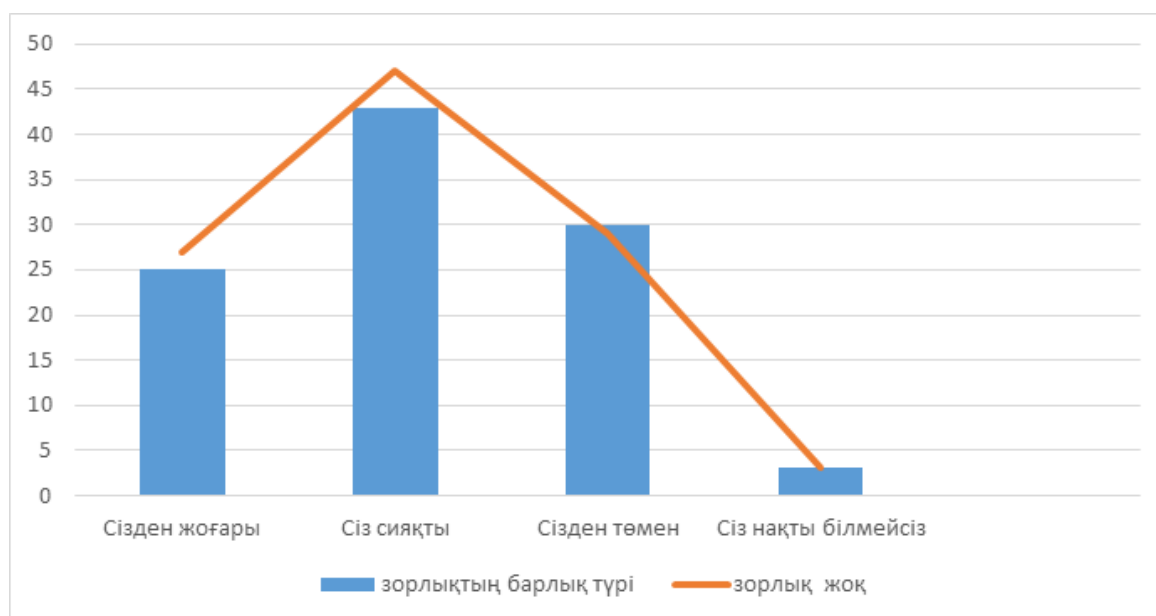
Респонденттердің негізгі сипаттамаларын «зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне ұшыраған» және «мүлдем зорлық-зомбылықсыз» деп екі «шеткі нүктеде» қарастырғанда, неке одағының ұзақтығы ұлғайған сайын тұрмыстық зорлық-зомбылықты қолданудың төмендеуі туралы болжамды растайды.

Сурет 3 – Неке ұзақтығына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Ерлі-зайыптылардың білім деңгейі шамамен бірдей немесе күйеуінің білімі әйеліне қарағанда жоғары отбасылар зорлық-зомбылықтың таралуы төмен (4-сурет). Алайда, «экстремалды нүктелерді» салыстыру кластерлерді салыстыру сияқты айқын емес нәтижелерге қол жеткізеді, бұл жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуына негізделген. Осылайша, білім деңгейіндегі алшақтық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жекелеген түрлеріне әсер етеді деп болжауға болады.

Сурет 4 – Әйелі мен күйеуінің біліміндегі алшақтыққа байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Сонымен қатар, «экстремалды» кіріс топтарындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейі туралы болжам (ең төменгі кірістер тобы және салыстырмалы түрде жоғары кірістер, ең көп кірістер тобын есептемегенде) бұл жағдайда расталмайды, өйткені зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінің таралу деңгейінің төмен кірістер топтарында зорлық-зомбылықтың болмауынан асып кетуі байқалады.

Кластерлік талдау жүргізу кезінде ең аз берекелі отбасының әлеуметтік-демографиялық портреті келесідей: ұзақ отбасылық одақ, табыстың төмен деңгейі, ерлі-зайыптылардың білімінде әйелінің пайдасына алшақтық бар.

Осылайша, отбасылардың жалпы жиынтығын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына негізделген топтарға бөлу, сондай-ақ алынған кластерлердің негізгі сипаттамаларын анықтау нәтижесінде зорлық-зомбылық ықтималдығына әсер етуі мүмкін бірқатар айнымалыларды ажыратуға болады.

Мұндай айнымалыларға некенің ұзақтығы, ерлі-зайыптылар арасындағы жас айырмашылығы жатады. Тәуекелді отбасы портретін талдау кезінде анықталған келесі сипаттамалардың әсерін нақтырақ анықтау қажет: ерлі-зайыптылардың білім деңгейі, ерлі-зайыптылардың табысы, балалардың болуы.

Регрессиялық модельдерді құру.

Кластерлік талдау нәтижелеріне сүйене отырып, әртүрлі көріністердегі тұрмыстық зорлық-зомбылық қазақстандық отбасыларда кең таралған, сонымен қатар талдау кезінде тәуекелді отбасылардың кейбір сипаттамалары анықталды. Бұл бөлімнің міндетіне отбасылардың әлеуметтік-демографиялық, экономикалық сипаттамаларын, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың екеуінің де әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерін анықтау, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына қарсы тұру әдістерін анықтау мақсатында зорлық-зомбылық жағдайларының туындау ықтималдығын арттыру және азайту кіреді.

Модельдердің негізгі шарттары мен алғышарттарын сипаттау.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету мүмкіндігін арттыратын сипаттамаларды анықтау үшін: төртеуі әйелдердің жауаптары бойынша және төртеуі күйеулердің жауаптары бойынша, физикалық, психологиялық, жыныстық зорлық-зомбылықтың пайда болу ықтималдығы және отбасындағы зорлық-зомбылықтың кез келген түрінің пайда болу ықтималдығы бойынша сегіз модель құрылды.

Отбасында жыныстық (sex_villa), физикалық (phys_vol) және психологиялық (phys_vol) зорлық-зомбылықтың болуы әйелдердің жауаптары бойынша кластерге бөлу әдісіне ұқсас әдіспен анықталады. Күйеулердің жауаптарын талдау кезінде біз төменде көрсетілген белгілер бойынша отбасында зорлық-зомбылықтың болуын анықтаймыз. Отбасында жыныстық зорлық-зомбылықтың болуы (sex_villa) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) сұраққа оң жауап: “сіз әйеліңізді сізбен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеуіңіз керек пе немесе қорқытуыңыз керек пе?»;

2) күйеуі әйелін ұрғаннан кейін онымен бір немесе одан да көп рет жыныстық қатынасқа түскен;

Отбасында физикалық зорлық-зомбылықтың болуы (phys_vol) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі айналасындағыларға жиі немесе анда-санда “жарылып” кетсе, оның ыстық қолына әйелі түседі;

2) күйеуі әрдайым әйелімен жанжалда оған сөз жетіспейді деп санайды;

3) бірге өмір бойы күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы;

4) бүйеуінің әйеліне қатты ауырсыну жағдайлары (тіпті бір реттік жағдайлар);

5) бгер күйеуі жиі немесе анда-санда айналасындағыларға “жарылып” кетсе, әйелі ыстық қолының астына түседі;

6) күйеуі әрдайым әйелімен жанжалда оған сөз жетіспейді деп санайды;

7) бірге өмір бойы күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы.

Отбасында психологиялық зорлық-зомбылықтың болуы (phys_viol) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) әйелі күйеуіне шығындарының көп бөлігі немесе барлығы туралы міндетті түрде есеп береді;

2) күйеуі жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда) әйеліне “қайда орын бар” деп еске салады;
3) күйеуі әйелі одан қорқады деп санайды (үнемі немесе кейде);
4) күйеуі жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда), егер әйелі оны ашуландырса, балағат сөздерді қолданады;

5) күйеуі әйеліне тыйым салды: оның туыстарының, таныстарының біреуін көру, бір жерге бару, үйден шығу, киіну және қалағандай бояу, оқуын жалғастыру, жұмысқа бару, мансап жасау;

6) күйеуі: әйелін физикалық зорлық-зомбылықпен қорқыту («ұрып-соғу, ұру»), егер ол сізді мәжбүрлесе, сіз оны өлтіресіз, оны қарумен немесе адамды өлтіретін нәрсемен қорқытасыз деп қорқыту (пышақ, балта, сынық және т.б.).

Түсіндірме айнымалылар келесі топтардан тұрды:

1) респонденттің үй шаруашылығының түрі мен құрамы (мысалы, бірге тұратын балалар мен туыстарының болуы);

2) неке одағының ұзақтығы және ерлі-зайыптылардың жас ерекшеліктері (жасы, жас айырмашылығы);

3) ажырасу жағдайында болжамды «шығындар» (ажырасудан серіктестердің бірінің экономикалық, психологиялық, мәртебелік шығындарының әртүрлі түрлері);

4) қоршаған ортаның әсері (туыстарының, ата-аналарының, таныстарының отбасыларындағы зорлық-зомбылық, отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы қызметтер мен «дағдарыс орталықтарының» болуы);

5) серіктестің психологиялық ерекшеліктері;

6) респонденттің зорлық-зомбылыққа қатынасы;

7) күйеуінің әлеуметтік-демографиялық портреті (білімі, әлеуметтік мәртебесі, жұмыс ерекшеліктері).

Зерттеу нәтижелері көбінесе отбасындағы зорлық-зомбылық ықтималдығының респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейімділігіне, патриархаттық ортаға тәуелділігін растайды.

Барлық модельдердегі ең маңызды фактор – бұл әйелдің отбасындағы зорлық-зомбылыққа деген пассивті қатынасы, атап айтқанда, әйелі зорлық-зомбылық жағдайында сыртқы ұйымдардан көмек сұрауға бейім емес және күйеуі әйелін жеңуге құқылы деп санайды. Симметриялы: күйеуі зорлық-зомбылықты айыптамайтын отбасыларда зорлық-зомбылық ықтималдығы артады.

Сонымен қатар, патриархаттық ортаның әсері (таныстары мен туыстарының отбасыларындағы зорлық-зомбылық, әйелінің ата-анасының отбасындағы зорлық-зомбылықтың ауыр салдары) отбасында қарастырылған зорлық-зомбылықтың барлық дерлік түрлерінің пайда болу ықтималдығын арттырады. Дағдарыс орталықтары туралы ақпараттың болмауы зорлық-зомбылықтың жоғары мүмкіндігіне әсер ететін тағы бір фактор болып табылады (әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау, тең құқықты гендерлік қатынастар идеологиясын тарату институттарының болмауы).

Бірге тұрғаннан кейін 5 жылдан астам уақыт бойы ерлі-зайыптылардың балаларының болмауы зорлық-зомбылыққа ықпал етеді – әйелі «жазалауға лайық» патриархаттық қоғамның қысым факторы, егер балалы бола алмаса, «төмен әйел» болып табылады.

Күйеуіндегі алкогольді теріс пайдалану барлық модельдерде зорлық-зомбылықтың жоғары ықтималдығы факторы болып табылады. Сонымен қатар, психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығы күйеуі нашақордың немесе психиатрдың есебінде тұрған немесе күйеуі, үй шаруашылығының басқа мүшелерінің бірі түрмеде отырған отбасыларда үлкен маңызға ие.

Әйелінің ажырасқан жағдайда оның тұрғын үй жағдайының, материалдық және психологиялық жағдайының нашарлауы және әсіресе жыныстық қатынасқа түсу мүмкіндігінің төмендеуі қауіп отбасылық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады деп қорқуы, өйткені олар әйелді серіктестікте ұстайды және пассивті реакция тудырады.

Неке ұзақтығының өсуімен тұрмыстық зорлық-зомбылықтың (физикалық және жалпы) ықтималдығы артады. Мүмкін, зорлық-зомбылықтың неке ұзақтығына тәуелділігі сызықтық емес және белгілі бір өмір сүру мерзімінен кейін (шамамен 16 жыл) зорлық-зомбылық ықтималдығы қайтадан төмендейді. Алайда, біз бұл фактіні анықтай алмадық, өйткені сауалнама негізінен 20 жылдан аз некеде тұрған респонденттерге әсер етті, ұзақ неке – 30 немесе одан да көп жыл – іріктемеге әрең кірді.

Ерлі-зайыптылар арасындағы 3–5 жас аралығындағы айырмашылық күйеуінің пайда-сына ерлі-зайыптыларда психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады (жас айырмашылығы көп құрдастар мен ерлі-зайыптылардың зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас орнату мүмкіндігі жоғары).

Ресми некеде тұру физикалық зорлық-зомбылықтан басқа барлық түрлердің ықтималды-ғын азайтады.

Күйеуінің ересек туыстарының отбасында тұру психологиялық зорлық-зомбылық ықти-малдығын арттырады.

Тосқауыл күйеуінің ажырасу жағдайында оның тұрғын үй жағдайының нашарлауы орын алады деген қорқынышы болып табылады, ал қалған ықтимал шығындар мұндай әсер етпейді, бірақ зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады (соның ішінде егер күйеуі ажырасқан жағдайда балаларды тәрбиелеу мүмкіндігін жоғалтады деп ойласа).

Күйеуінің әлеуметтік-демографиялық портретін сипаттайтын айнымалылар көп жағдайда маңызды болып шықты. Күйеуінің жоғары білімі жыныстық қатынастан басқа барлық зорлық-зомбылық түрлерін азайтады. Әйелінің жұмыс кестесі неғұрлым қарқынды отбасыларда (күйеуінің кестесімен салыстырғанда) зорлық-зомбылық ықтималдығы азаяды, ал күйеуінің табысы жоғары отбасыларда өсуде. Бұл, ең алдымен, патриархаттық модельдердің үй шаруа-шылығының уақыты мен ресурстарының бюджеттерін бөлудегі тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығына әсерін көрсетеді. Діндарлықтың әсері екіұшты: бұл психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады, жыныстық қатынас ықтималдығын арттырмайды және физикалық зорлық-зомбылық ықтималдығын азайтады.

Негізгі қорытынды ретінде әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтимал-дығының респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейім-ділігіне, патриархаттық ортаға, патриархаттық қоғамдық және үй шаруашылығы институт-тарына тәуелділігін тағы бір рет көрсетеміз.

Қорытынды

Зерттеу негізінде бірқатар тұжырымдар жасауға болады. Біріншіден, Қазақстанда әйел-дерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық деңгейі жоғары. Екіншіден, тәуекелді ортада тұратын отбасыларда тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету ықтималдығы жоғары (достар мен туыстардың отбасыларында зорлық-зомбылықтың таралуы, арнайы дағдарыс орталықтары мен олар туралы ақпараттың болмауы), онда әйелі қандай да бір себептермен «төмен» деп саналуы мүмкін (балалары жоқ немесе айтарлықтай аз табады) және алады зорлық-зомбылыққа қатысты пассивті ұстаным. Күйеуінде психикалық бұзылыстың болуы, түрмеде отыру және әсіресе оның алкогольді асыра пайдалануы, білім деңгейінің төмендеуі отбасындағы зорлық-зомбылық қаупін арттырады. Осылайша, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығы респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға, патриархаттық ортаға, патриархаттық қоғамдық және үй шаруашылығы институттарына бей-імділігіне байланысты.

Біздің еліміздегі отбасылық зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін ең алдымен ха-лықты адам құқықтары мәселелерінде ағартуға, білім мен мәдениеттің жалпы деңгейін арттыруға бағытталған іс-шаралар жүргізу қажет. Маскүнемдікке қарсы күрес және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оның құрбандарына көмек көрсету жөніндегі арнайы орталықтар желісін дамыту оң нәтиже береді, бұл ретте олар туралы ақпарат жалпыға қол-жетімді болуы тиіс.

Бұл мақала тереңірек зерттеудің бастамасы болып табылады. Модельдеу нәтижелері бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептерін егжей-тегжейлі зерттеу қажет екені анық (мысалы, неке ұзақтығы мен балалардың қол жетімділігінің, бюджеттің бөлінуінің, уақыт-тың және т.б. әсерін егжей-тегжейлі талдау). Сонымен қатар, қоғам біздің еліміздегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан болатын экономикалық шығындардың ауқымы туралы білуі керек. Біз қолданатын мәліметтер базасы бұл сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік бермейтіндіктен, осы жалпы, өткір және жасырын әлеуметтік проблеманы зерттеуге бағытталған қосымша әлеуметтанулық сауалнамалар жүргізу, сондай-ақ тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шек-кендерге алдын алу және көмек көрсету шаралары жүйесін әзірлеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Қазіргі орыс отбасыларындағы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық. – М.: МАКС Пресс, 2003.
- 2 Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық: қоғамның ауқымы, сипаты, өкілдіктері / 2003 жылғы 15-16 мамырда ММУ-де өткен конференция материалдары. – М.: МАКС Пресс, 2003.
- 3 Загорулко Н.М., Потапенко М.С. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың салдарын экономикалық бағалау (шетелдік зерттеу тәжірибесі). Әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тиімділігін зерттеу қоры. – 2018.
- 4 Калабихина И.Е. XX ғасырдың аяғында Ресейдегі гендерлік мәселелер. Қалалық және ауылдық жерлерде фокус-топтық зерттеу. – М.: Акисфлат, 2004.
- 5 Эдвард В., Гондолф Э., Фишер Р. Ұрып-соққан әйелдер тірі қалғандар ретінде: үйренген дәрменсіздікті емдеуге болама. – Rowman & Littlefield Publishers, 1988.
- 6 Кауфман М. Еркектіктің құрылысы және зорлық-зомбылық триадасы. – Торонто: Оксфорд университетінің баспасы, 1985 ж.
- 7 Кауфман М. Ерлер, феминизм және ердегі биліктің даулы тәжірибесі. – Калифорния: Sage Publications, 1994.
- 8 Киммел М. Ерлер мен еркектік зерттеулеріндегі жаңа бағыттар. – SAGE Publications, 1987.
- 9 Киммел М. Америкадағы еркектік. – Нью-Йорк: Еркін баспасөз, 1996.
- 10 Шнайдер Э.М. Ұрып-соғылған әйелдер және феминистік заң шығару. – Нью-Хейвен, Коннектикут: Йель университетінің баспасы, 2000 ж.
- 11 Шнайдер Э.М., Далтон К. Ұрылған әйелдер және заң. – Нью-Йорк: Foundation Press, 2001.
- 12 Саттервайт М. Зорлық-зомбылық патологиясы. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0243/gazeta029>

REFERENCES

- 1 Gorškova İ.D., Şurygina İ.İ. (2003) Kazırgı orys otbasylaryndağy äielerde qatysty zorlyq-zombylyq. M.: MAKs Pres. (In Kazakh).
- 2 Äielerde qatysty türmystyq zorlyq-zombylyq: qoğamnyñ auqymy, sipaty, öküldikteri / 2003 jylğy 15-16 mamyrda MMU-de ötken konferensia materialdary. M.: MAKs Pres, 2003. (In Kazakh).
- 3 Zagorulko N.M., Potapenko M.S. (2018) Otbasyndağy zorlyq-zombylyqtyñ saldaryn ekonomikalıq bağalau (şeteldik zertteu täjiribesı). Äleumettik-ekonomikalıq jüielerdiñ tiımdılığın zertteu qory. (In Kazakh).
- 4 Kalabihina İ.E. (2004) HH ğasyrdyñ aiağynda Reseideğı genderlık мәseleler. Qalalyq jäne auylдық jerlerde fokus-toptyq zertteu. M.: Akisflat. (In Kazakh).
- 5 Edvard V., Gondolf E., Fişer R. (1988) Üryp-soqqan äieler tırı qalğandar retinde: üirengen därmensızdıktı emdeuge bolama. Rowman & Littlefield Publishers. (In Kazakh).
- 6 Kaufman M. (1985) Erkektiktıñ құrylysy jäne zorlyq-zombylyq triadasy. Toronto: Oksford universitetiñ baspasy. (In Kazakh).
- 7 Kaufman M. (1994) Erler, feminizm jäne erdeğı biliktıñ dauly täjiribesı. Kalifornia: Sage Publications. (In Kazakh).
- 8 Kimmel M. (1987) Erler men erkektik zertteulerindeğı jaña bağyttar. SAGE Publications. (In Kazakh).
- 9 Kimmel M. (1996) Amerikadağy erkektik. Nü-İork: Erkin baspasöz. (In Kazakh).
- 10 Şnaider E.M. (2000) Üryp-soğylğan äieler jäne feministik zañ şyğaru. Nü-Heiven, Konnektikut: İel universitetiñ baspasy. (In Kazakh).
- 11 Şnaider E.M., Dalton K. (2001) Ürylğan äieler jäne zañ. Nü-İork: Foundation Press. (In Kazakh).
- 12 Sattervait M. Zorlyq-zombylyq patologiasy. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0243/gazeta029>. (In Kazakh).

АБЕНОВА К.А.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

САПИРОВА М.М.,²

докторант.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ, ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ, ПОДВЕРГАЮЩИХСЯ БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН

Аннотация

В статье рассматривается влияние социально-демографических, психологических характеристик казахстанских семей на распространение бытового насилия в отношении женщин. В работе рассматриваются виды бытового насилия, установлена регрессионная модель, определяющая социально-демографический портрет семей, находящихся в трудной ситуации, и факторы, способствующие вероятности бытового насилия в отношении женщин. В результате исследовательской работы было подтверждено, что бытовое насилие в отношении женщин связано со склонностью опрошенных к патриархальным взглядам в гендерных отношениях и терпимостью к этой проблеме в обществе.

Ключевые слова: бытовое насилие, семьи, социально-демографическая характеристика, психологическая характеристика, гендерные отношения.

ABENOVA K.A.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

SAPIROVA M.M.,²

doctoral student.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

SOCIO-DEMOGRAPHIC AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF KAZAKH FAMILIES CONTRIBUTING TO DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN

Annotation

The article examines the influence of socio-demographic, psychological characteristics of Kazakhstani families on the spread of domestic violence against women. The paper examines the types of domestic violence, establishes a regression model that defines the socio-demographic portrait of families in difficult situations, and factors contributing to the likelihood of domestic violence against women. As a result of the research, it was confirmed that domestic violence against women is associated with the tendency of respondents to patriarchal views in gender relations and tolerance of this problem in society.

Key words: domestic violence, families, socio-demographic characteristic, psychological characteristic, gender relations.